

Jostein Gripsrud (red.)

Allmenningen. Historien om norsk offentlighet

Oslo: Universitetsforlaget 2017. 658 sider

Bernard Enjolras

Institutt for samfunnsforskning

bernard.enjolras@samfunnsforskning.no

Med *Allmenningen. Historien om norsk offentlighet* har redaktør Jostein Gripsrud og medforfattere levert et velskrevet, veldokumentert og viktig bidrag til forskningen på den norske offentligheten.

Bokens prosjekt, inspirasjon og ambisjon er umiskjennelig habermasiansk. For Habermas (*Strukturwandel der Öffentlichkeit*, 1962) er den «klassiske offentligheten» (den europeiske offentligheten fra midten av 1700-tallet til midten av 1800-tallet) en realisering av et sentralt etisk og politisk prinsipp, nemlig prinsippet om kraften i det bedre argument. Det bedre argument, uansett hvem som framfører det, skulle ha avgjørende vekt i det deliberative demokratiet. Ifølge Habermas gikk det imidlertid nedover med den klassiske offentligheten i løpet av 1800-tallet. I likhet med Arendt forteller Habermas historien om offentligheten som en forfallshistorie. Forfallet skyldes tre faktorer: (i) organisasjonssamfunnets framvekst fører til at offentligheten består av representanter bundet med mandater (ikke det beste argumentet, men posisjon råer i offentligheten); (ii) medier kommersialiseres, blir en arena for underholdning og reklame, og den offentlige debatten blir solgt til et publikum som blir passivisert; (iii) velferdsstaten griper i økende grad inn i den private sfæren, hvilket fører til at offentligheten kommer i klem mellom et ekspanderende marked og staten.

Allmenningen er inspirert av Habermas' klassiker (publisert på norsk med tittelen *Borgerlig offentlighet*). I habermasiansk ånd tar den sikte på å skildre offentlighetens faktiske historie i ett bestemt land, Norge, på en helhetlig måte, ved å kombinere historiske, sosiologiske, kulturelle og politiske elementer for å forstå dagens samfunn. Samtidig er *Allmenningen* kritisk til Habermas' forfalltese og erstatter den med en demokratiseringstese. Som Gripsrud formulerer det: «For oss framtrer den reelle historien vel så mye som en historie om framgang og forbedring av demokratiet som styringsform og åpenheten som prinsipp for samfunnsliv mer generelt.»

Etter å ha introdusert Habermas' tese om offentlighetens strukturforvandling og Habermas' innflytelse over den norske forståelse av demokratiske samfunnsforhold, introduserer

Gripsrud bokens hovedargument og konstruksjon. Når det gjelder metoden, formulerer det innledende kapitlet tre hovedprinsipper som er retningsgivende for hele verket: Offentlighetens historie bør (i) være en framstilling av offentligheten som et allment tilgjengelig rom av samtaler og erfaringer, samtidig som den omfatter sær-, under- og motoffentligheter; (ii) den bør overskride grensene mellom politisk og kulturell historie; (iii) og alle kapitler som omhandler ulike perioder bør behandle ti tematiske tråder, blant dem periodens skille mellom det offentlige og private, ytringsfrihetens og informasjonsfrihetens vilkår og betydningen av internasjonale forhold og globalisering.

Boken er utstyrt med et omfattende innledningskapittel og er for øvrig strukturert kronologisk i ni perioder som danner grunnlaget for ni kapitler. Gripsruds innledningskapittel kan betraktes som en slags offentlighetens *tour de force*, som gir leseren en tilgjengelig og kortfattet oversikt over historien om skillet mellom det offentlige og det private, sentrale bidragsytere og teorier om forholdet mellom offentlighet og demokrati, og bokens teoretiske og metodiske tilnærming. Likevel, og på tross av den rike empirien som alle kapitlene bygger på og gjør rede for, ville boken ha vært tjent med et mer solid teoretisk fundament og en mer sofistikert historiefilosofi enn den slags optimistiske versjoner av den habermasianske borgerlige offentlighetens historie som danner rammen for boken. Selv om demokratiseringstesen som bærer boken er godt dokumentert empirisk, mangler den en teoretisk forklaring av offentlighetens og samfunnets transformasjoner. Et slikt teoretisk fundament i innledningskapittelet vil ha gitt dybde til demokratiseringstesen og en helhetlig struktur i boken.

Kapittel 2 (*Før 1814 – Styrte og kritiske offentligheter, Knut Dørum*) tar for seg utviklingen av offentligheten fra middelalderstaten på 1200- og 1300-tallet (de lokale tingene), gjennom 1700-tallets kontrollerte offentlighet under enevoldsregimet, utviklingen av trykkekunsten i form av bøker, klubber og selskaper, opplysningstidens ideers innflytelse, aviser og tidsskrifter, til oppgjøret med eneveldet i 1814. Kapitlet viser utviklingen av et protosivilsamfunn og mer eller mindre skjulte norske offentligheter under innflytelse av opplysningstidens ideer, og på tross av et kontrollerende enevoldsregime.

Kapittel 3 (*1814–1840 – Landets beste menn, Anders Johansen*) omhandler den borgerlige offentligheten mellom 1814 og 1840, dominert av embetseliten. Den viser hvordan samtalerommet som ble åpnet med grunnloven, som var trangt og lukket og begrenset til Stortingssalen, gradvis utvides samtidig som embetsmennenes kulturelle hegemoni utfordres. Kapittelet legger til grunn at offentligheten i denne perioden var regulert av et normativt ideal om fornuftig deliberasjon (rådslagning) hvor det var «kvaliteten på argumentasjonen som måtte telle, ikke prestisjen til personen som framførte den». I denne delen av kapittelet kan det virke som om embetsmennene hadde lest Habermas. Hvis rasjonalitet var et ideal, var det mer mot overtro og religion enn som grunnlag for offentlige diskusjoner. Her trekkes Habermas' rekonstruksjon av rasjonell kommunikasjon som om det var datidens norm, men det virker anakronistisk. Empirien tilsier dessuten noe annet: «I 1814-generasjonens retorikk var det riktignok ikke så mye som minte om deliberasjon bestandig. Åpenhet og saklighet kunne det være lite av. Patriotene praktiserte en heftig og unyansert kampretorikk.» Alt tyder derfor på at offentligheten på denne tiden ikke var preget av normen om fornuftig deliberasjon.

Kapittel 4 (*1840–1890 – Det norske slagsmålsparadis, Martin Eide og Peter Larsen*) dreier seg om perioden 1840–1890, hvor den demokratiske offentligheten tar form og strukture-

rer seg. Sivilsamfunnet, foreningslivet, politiske partier, nyhetspressen og partipressen – det vil si offentlighetens infrastruktur – vokser fram og blir befestet. Dette er også perioden hvor arbeiderforeningene og deres aviser etableres. Offentligheten blir mer mangfoldig, og utvikler seg som en arena for politiske og retoriske kamper som rommer motkulturer og del-offentligheter som utfordrer embetsmennesenes kulturelle og politiske hegemoni. Moderniteten gjør sitt inntog i Norge, både gjennom industrialisering, urbanisering og bohemenes intervensjon i offentligheten. Stikk i strid med Habermas' normative ideal underbygger kapittelet, på en ufrivillig måte, ideen om at offentlighetens demokratisering ikke er drevet av normative idealer, men av maktkamper, politiske og retoriske slagsmål og sosiale bevegelser som blomstret i kjølvannet av landets modernisering og innføring av en mer demokratisk styreform.

Kapittel 5 (*1890–1940 – Massenes tidsalder, Jostein Gripsrud*) tar for seg den avgjørende fasen i den norske offentlighetens utvikling, preget av store endringer som banet grunnen for den moderne offentligheten: nasjonsbygging, overgang til allmenn stemmerett, kvinnesaken, partisystemets, arbeidsbevegelsens og folkebevegelsers framvekst, inntog av nye medier som film og kringkasting, samt pressens kommersialisering. Kapittelet gir en detaljert empirisk beskrivelse av måten økonomiske, sosiale, kulturelle og politiske endringer har drevet fram offentlighetens demokratisering på, samt hvordan sentrale politiske maktkamper har utspilt seg i offentligheten.

Kapittel 6 (*1940–1945 – Erfaringer med det totalitære, Leif Ove Larsen*) forteller offentlighetens historie i årene under tysk okkupasjon. I denne perioden ble partisystemet avskaffet, medier, bøker, teater og film ble underlagt sensur, sivilsamfunnets organisasjoner ble forsøkt kontrollert av det nazistiske regimet, og offentligheten ble redusert til en arena for representasjon av den nasjonalsosialistiske makten. Kapittelet viser på en indirekte måte dermed også offentlighetens betydning for det liberale demokratiet som levestandard: Fravær av frihet og offentlighet (men også av et privat rom) kjennetegner det totalitære.

Kapittel 7 (*1945–1960 – Ettpartistatens mange stemmer, Terje Rasmussen*) omhandler etterkrigsperioden 1945–1960. Dette er en periode hvor offentligheten utvides med etableringen av avisen *Verdens Gang* – som i kontrast til partipressen ble stiftet som uavhengig avis med ambisjon om å fremme en saklig meningsutveksling – og av Institutt for samfunnsforskning, med et program som la opp til problemorientert empirisme og forskernes kritiske deltakelse i offentligheten. Det er også en periode preget av en rekke kontroverser knyttet til kristendom, språk, internasjonal solidaritet og klassestrid. Internasjonal og nasjonal politikk samt kulturelle strømmer knyttet til humanisme, og etter hvert strømmen av amerikansk populærkultur, ser ut til å drive offentlighetens utvikling i denne perioden.

Kapittel 8 (*1960–1980: Vekk herfra det er mitt mål, Jostein Gripsrud og Synnøve Skarsbø Lindtner*) dekker perioden 1960–1980, som var preget av omfattende omveltninger og samfunnsendringer: Baby-boom, utbredelsen av fjernsynet, åpning til globale kulturelle trender, studentenes opprør, feminisme og avkolonisering, EU-kamp. Kapittelet gir en rik framstilling av disse endringene i lys av måten de har satt sitt preg på offentligheten, og konkluderer med å understreke et karakteristisk trekk ved perioden, nemlig hvor sentral «makten i den offentlige samtalen» hadde blitt for sosiale bevegelser og andre politiske aktører.

Kapittel 9 (1980–2000 – *Liberalisering og differensiering* (Synnøve Skarsbø Lindtner, Hallvard Moe, Ida Andersen, Jostein Gripsrud, Terje Rasmussen, Leif Ove Larsen og Eirik Nymark Esperås) tar for seg perioden 1980–2000, som forfatterne oppfatter som preget av liberalisering og differensiering, både politisk, sosialt og kulturelt. Dette er en periode hvor den norske mediestrukturen endres både som følge av slutten på NRKs monopol, digitalisering og økende kommersialisering av pressen. Framveksten av et flerkulturelt og globalisert samfunn preger også den kulturelle offentligheten og byrommet.

Kapittel 10 (2000–2017 – *Digitale tider*, Erlend Lavik, Hallvard Moe og Jostein Gripsrud) er viet perioden 2000–2017 og kjennetegnes av internettets gjennombrudd. I denne perioden har digitalisering endret både kommunikasjonsformer, mediebruk og mediebransjens økonomi. Kapittelet gir en framstilling av disse endringene samt måten de på godt og vondt påvirker den offentlige kommunikasjonen, journalistikken og kringkastingen. Det tar også for seg sentrale debatter – særlig om innvandring, og kulturelle trender som virkelighetslitteratur og tv-serieboom – som har preget offentligheten de siste årene.

Sett under ett forteller disse kapitlene en sammensatt historie. Selv om hovedretningen er drevet av demokratisering, har historien også elementer som motvirker denne trenden. Kritikken av Habermas' forfalltese er i så måte overbevisende. Offentlighetens demokratisering gjenspeiler Norges demokratisering og empirien presentert i de ni kapitlene viser at offentlighetens demokratisering er drevet av en kombinasjon av ideenes kraft (ideer om offentlighet og ytringsfrihet), teknologi og næringsutvikling (medieinfrastruktur), sosiale bevegelser og makt- og retoriske kamper – ikke idealet om rasjonell deliberasjon. I lys av dette kan man undre seg over at redaktøren legger så mye vekt innledningsvis på «de ideale demokratiske og deliberative fordringene offentlighetens teori rommer»; underforstått Habermas' tese om det bedre argumentet.

Bokens målsetninger (behandling av den allmenne offentligheten så vel som sær- og motoffentligheter, omfavnelser av både den kulturelle og den politiske offentligheten) er, som redaktøren erkjenner i innledningen, i varierende grad oppfylte i de ni kapitlene som omhandler de ulike periodene. Dessverre er også de tematiske trådene skissert innledningsvis ikke tilstrekkelig, uten videre teoretisk bearbeiding, for å forklare demokratiseringsprosessen. Den viktigste innvendingen min mot boken er dermed at den på tross av empirien som bekrefter bokens demokratiseringstese, framstiller offentlighetens demokratisering som et resultat, i hegeliansk ånd, av gradvis fornuftsutfoldelse gjennom historien. Mens Habermas så offentlighetens utvikling som fornuftens forfall og som et resultat av rasjonalitetens mørke sider, reverserer boken denne fortellingen og framstiller demokratisering, i fravær av andre forklaringsmekanismer, som et resultat av rasjonalitetens iboende *telos*. Etter flere tiår med kritikk av teleologisk historieskriving ville man ha kunnet forventet en mer sofistikert historisk-filosofisk og teoretisk forankring av demokratiseringstesen. Boken mangler med andre ord en flerdimensjonal forklaring på demokratisering hvor maktkamper og konflikter er en vesentlig dimensjon. Dette stammer antageligvis fra et ukritisk forhold til Habermas' offentlighetsteori som rasjonell deliberasjon.

Selv om man kan være enig med Gripsrud i at «alle forsøk på å formulere teori om offentligheten og demokrati er nødt til å forholde seg til Habermas», ville boken vært tjent med å legge til grunn en mer kritisk tilnærming til Habermas. I det første kapittelet drøfter Gripsrud en alternativ teoretisk forståelse av offentligheten: Chantal Mouffes agonistiske

demokratimodell som tar utgangspunkt i Michel Foucaults teori om makt. Likevel er hans kritikk av Mouffe svak og ikke overbevisende. Kritikken overser Foucaults vesentlige innsikt: Makt og sannhet (kunnskap) står ikke i en ekstern relasjon til hverandre. Mens fornuften for Habermas er et middel for å kritisere dominasjon, er for Foucault «sannheten», eller det rasjonelle argumentet, ikke adskilt fra makt. Det betyr ikke, for Foucault, at den rasjonelle kritikken er unødvendig eller uvirksom, bare at den ikke er fri fra maktreasjoner. Dermed er offentligheten også en arena for diskursive maktkamper.

Fraværet av et eksplisitt maktperspektiv som utgangspunkt for boken innebærer ikke at denne dimensjonen av offentligheten ikke er til stede i de empiriske delene av boken, bare at den ikke er tematisert nok. Jeg savner en analyse av de historiske kreftene som har ført til offentlighetens demokratisering. Særlig en analyse av samspillet mellom maktkampene som har utspilt seg gjennom årene i offentligheten og mediens teknologiske og institusjonelle utvikling, kombinert med andre kulturelle og sosiale transformasjoner, ville ha bidratt til en bedre forståelse av offentlighetens dynamikk.

Som helhet representerer boken i alle tilfeller et enestående prosjekt og bidrag til den norske offentlighetens selvforståelse. Den hjelper oss å sette dagens diskurs om offentligheten i perspektiv og synliggjør de store linjene, noe får oss til å forstå bedre trendene som preger dagens utvikling. Boken kunne imidlertid også bidratt til å endre offentlighetens selvforståelse dersom forfatterne hadde vært mer kritisk til det habermasianske hegemoniet som kjennetegner den norske (selv)forståelse av offentligheten snarere enn å bidra til å forsterke den.